भारतीय तत्त्वज्ञान

बी. ए. भाग - ३ सेमिस्टर - ६

सादरकर्ता

डॉ. वेदप्रकाश डोणगावकर

तत्त्वज्ञान विभाग प्रमुख,

मातोश्री शांताबाई गोटे महाविद्यालय, वाशिम

ved.dongaonkar@gmail.com

अभ्यासक्रम

- **प्रकरण पहिले :–** न्याय दर्शन : प्रमाण सिद्धांत
- **प्रकरण दुसरे :–** वैशेषिक दर्शन : अ) सप्त पदार्थ ब) परमाणूवाद
- **प्रकरण तिसरे :–** सांख्य दर्शन : अ) सतकार्यवाद ब) प्रकृती–पुरुष क) उत्क्रांतीवाद
- योग दर्शन : अष्टांग योग मार्ग
- **प्रकरण चौथा :–** मीमांसा दर्शन : अ) ज्ञान ब) ज्ञान स्रोत क) ख्यातिवाद
- **प्रकरण पाचवे :–** शंकर वेदांत : अ) ब्रह्म आणि आत्मा ब) विवर्तवाद क) माया ड) मोक्ष

ved.dongaonkar@gmail.com

भारतीय तत्त्वज्ञानाचे स्वरूप

१) प्राचीन विभाग : भारतीय तत्त्वज्ञानाच्या प्राचीन विभागामध्ये संहिता-श्रृती, स्मृती, सूत्र आणि भाष्य हे चार भाग आहोत.

अ) संहिता-श्रुती :- चार वेद ते उपनिषद

ब) स्मृती (महाकाव्य): रामायण, महाभारत, गीता व विविध धर्मशास्त्र

क) सूत्र भाग (दर्शन काल) : सांख्यसूत्र, न्यायसूत्र, वैशेषिकसूत्र, योगसूत्र, मीमांसासूत्र, ब्रह्मसूत्र आणि लोकायत, जैन आणि बौद्ध मत.

ड) भाष्य : या भागामध्ये शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, छंद, ज्योतिष या सहा वेदांगांचा आणि आठरा मुख्य व आठरा उप पुराणांचा समावेश होतो.

४) मध्ययूगीन विभाग : हा काळ संत परंपरेचा काळ म्हणून ओळखला जातो. (ज्ञानेश्वर, बसवेश्वर, तुकाराम, कबिर, नानक इत्यादी संत)

५) आधुनिक विभाग : अरविंद, विवेकानंद, इकबाल, गांधी, फुले, आंबेडकर, राधाकृष्णन, जे. कृष्णमूर्ती, आचार्य रजनिश

६) समकालीन विभाग : हा विभाग तत्त्वचिंतनाचा विभाग आहे. यात प्रामुख्याने दयाकृष्ण, के.जे. शहा, राजेंद्रप्रसाद, सुरेंद्र बारलिंगे, मे.पू.रेगे. दि.य. देशपांडे, नारायणशास्त्री द्रविड, शिवाजीराव भोसले इत्यादिंच्या नावाचा उल्लेख करता येईल.

ved.dongaonkar@gmail.com

तत्त्वज्ञानाच्या व्याख्या

सांख्याच्या संदर्भाने :- निसर्ग व जीवाच्या मूळ तत्त्वाचा अर्थात प्रकृती व पुरुष या दोन तत्त्वाचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे तत्त्वज्ञान होय.

न्यायांच्या संदर्भाने :- प्रमाण व अर्थाच्या सहाय्याने यथार्थ ज्ञान मिळवून देणारे शास्त्र म्हणजे तत्त्वज्ञान होय.

वैशेषिकांच्या संदर्भाने :- विश्वव्याप्त असलेल्या द्रव्यादी नित्य व निरपेक्ष पदार्थांचा आणि त्यांच्या गुण व कर्माचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे तत्त्वज्ञान होय.

योगाच्या संदर्भाने :- मानवाला आंतरिक व बाह्य स्वरूपातून शुद्ध ठेवण्यासाठी अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे तत्त्वज्ञान होय.

मीमांसकाच्या संदर्भाने :- वेदातील विविध विषयांचे स्वरूप व अर्थाविषयी अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे तत्त्वज्ञान होय.

वेदांताच्या संदर्भाने :- जीवाला आपल्या 'स्व' ची जाणीव होण्यासाठी अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे तत्त्वज्ञान होय.

ved.dongaonkar@gmail.com

भारतीय तत्त्वज्ञानातील विविधता

१) मोक्ष

२) आत्मा

३) जगत

४) ज्ञान

५) कर्म

ved.dongaonkar@gmail.com

तत्त्वज्ञानाचे आधार

मूळ आधार	अवैदिक दर्शन	वैदिक दर्शन
वेद उपनिषद	चार्वाक जैन बौद्ध	सांख्य न्याय वैशेषिक योग पूर्वमीमांसा उत्तर मीमांसा (वेदांत)

ved.dongaonkar@gmail.com

वैदिक / षड्दर्शन आणि त्यांचे प्रवर्तक व त्यांचे सूत्रग्रंथ

दर्शन	प्रवर्तक	सूत्रग्रंथ
सांख्य	कपिल मुनी	सांख्यसूत्र
न्याय	गौतम मुनी	न्यायसूत्र
वैशेषिक	महर्षि कणाद	वैशेषिकसूत्र
योग	महर्षि पातंजलि	योगसूत्र
पूर्वमीमांसा	आचार्य जैमिनी	पूर्वमीमांसासूत्र
उत्तर मीमांसा	बादरायण व्यास	ब्रह्मसूत्र

ved.dongaonkar@gmail.com

षड्दर्शनाचे मूलतत्त्व / विषय

सांख्य	: प्रकृती और पुरुष
न्याय	: सोला पदार्थ
वैशेषिक	: सात पदार्थ
योग	: आष्टांग योग
पूर्वमीमांसा	: धर्म (वेदानुसार आचरण), पदार्थ, कर्म
उत्तर मीमांसा	: आत्मज्ञान, ब्रह्म

ved.dongaonkar@gmail.com